

Llengua i ideologia a la literatura popular vuitcentista

Pere ANGUERA

Universitat Rovira i Virgili
pere.anguera@urv.cat

Quina és la llengua predominant en la literatura popular que s'escriu al Principat de Catalunya al llarg del segle XIX i, en segon lloc, quina ideologia sustenta la de contingut polític? Em sembla que puc donar una resposta esquemàtica i poc documentada, però reflexionada: en català i d'esquerra. De fet la resposta definitiva i rigorosa no és gens fàcil, ara per ara, tot i que la ingent tasca recopilatòria i d'anàlisi de Max Cahner en el modèlic i impagable *Literatura de la revolució i de la contrarevolució (1789-1849)* permetrà, un cop enllestida la publicació iniciada per Curial el 1988, formular a la segona pregunta una resposta molt afinada. Però, sempre serà fragmentària. Una part important d'aquesta literatura mai no fou publicada, una altra, que sí passà per la impremta, ho féu amb unes condicions de precarietat conscient, en no pretendre en cap moment els responsables conquerir la posteritat. L'una i l'altra, la inèdita i la publicada, no només no interessaren durant dècades als estudiosos de la literatura i de la ideologia, sinó que fins i tot en provocaren el rebuig o el menyspreu, en considerar que es tractava d'obres menors i dignes d'oblit¹. Manuel Milà i Fontanals, el seu primer editor acadèmic, a banda de donar a entendre que només recollia les més poètiques, confessava explícitament que «no todas las canciones de la presente edición convienen a toda clase de lectores» ja que la lletra «raya muchas veces en indecorosa»; ho exemplificava en una nota a «La filla del marxant», on assenyalava que «hemos conservado la sustitución de la última palabra que, por razones de decoro, hicimos en la primera edición». El canvi frega la ingenuïtat ja que tot fa pensar que on edita «amor sou pesanteta» cal llegir-hi un ben poc lasciu «amor sou prenyadeta»².

Es tractava, reprenc el fil, d'una literatura variada i difosa a través de múltiples canals, sovint estrictament orals o ocasionalment en còpies manuscrites, mentre els impresos ho feien en circuits comercials mancats d'ambició, venuts pels cecs i altres firaires en parades estantisses. Josep Fontana, ja comença a fer anys, plantejà i analitzà amb agudesia la coexistència de dues tradicions literàries catalanes paral·leles al llarg del vuitcents, la patrícia i la plebea, la primera, magnificada i emparada per tota la intel·ligència establerta, la segona rebutjada pels qui volien ser els directors del món cultural³. Tot allò que aquí plantejo pertany a la segona; per tant es troba encara força coix d'estudis i sovint costa de localitzar-ne els exemplars a les biblioteques, malgrat l'interès desvetllat pel tema en les darreres dècades.

Esmentava fa un moment el menyspreu culte per l'expressió literària popular. Fou durant dècades una constant en l'actitud dels erudits, però abans ja havia ofès la sensibilitat dels intel·lectuals, provocant un refús que comportà la pèrdua irremissible d'un material preciós que ens fóra ara d'una impagable utilitat per a millor penetrar en l'ànima popular. El 1864 Joan Cortada, des de la poltrona enaltida de la presidència dels Jocs Florals, sis anys després que els

¹ Un dels primers en aprofitar com a font històrica la literatura popular fou Angel OSSORIO GALLARDO, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la república francesa (1793-1795)*, Barcelona: 1913.

² Manuel MILÀ FONTANALS, *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*. Barcelona, p. VII-VIII i 194-195

³ Josep FONTANA, *La fi de l'antic règim i la industrialització. 1787-1869*. Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 429-447.

patricis selectes prenguessin consciència que la seva llengua també era bona pels menesters literaris, encara retreia com «alguns anys atrás, no pochs forjadors de romansos, musas de ventall y versistas de cubertas de caramel·lo foren prou atrevits per abusar de la llengua catalana»⁴, una llengua, s'estalviava de dir, que els lletraferits del seu braç i sensibilitat, deixaven de costat, la majoria de vegades, en agafar la ploma. Els seus la menystenien, i els altres l'ultratjaven: galdosa síntesi per a la defensa de la continuïtat d'una llengua! I Cortada no era pas l'únic en formular retrets d'aquesta mena. L'any següent, el públic dels mateixos Jocs Florals «se desfeya en picaments» de mans en sentir els atacs d'Antoni de Bofarull contra els «lacayos de la literatura catalana», reacció que, segons el cronista, evidencià com «tot Barcelona», el tot Barcelona que tenia «bon gust [...], reprobava las obras y ditxos d'aquests menguats d'esperit que [...] embrutan paper pera fer riurer a las criadas y a gent que ni té conciencia de lo que val ella mateixa», en conrear una mena de literatura els productes de la qual eren «cuchs del reverdench y florit arbre de nostra antiga literatura»⁵. Tot un preludi de reaccions que anunciava el rebuig amb què serien rebudes les Gatades de Pitarra, no en va V. Gebhardt feia extensius el mateix 1865 els retrets no ja a la supervivència de la tradició antiga sinó també als diversos autors coetanis que havien «enlletgit estos comensaments restauradors [amb] certas composicions més que satíricas sarcásticas»⁶. Ennuig de pells fines, vet-ho aquí, que feien veure que desconeixien versions tan populars com la procaç de la nadala «El desembre congelat».

Tot plegat, ho confirmava sense embuts Josep Subirana, eren, «ensenyorintse del gust y aplauso general, tontas cançons pera las societats corals, bestials romanços y sainetes»⁷. Els cultes, els patricis, podien fer tants esgarrips com volguessin, però la realitat anava a la seva i els desmentia. Reivindicaven, de fet, una literatura de cotó fluix que era arraconada mentre l'altra, anava fent forat. El 1867, «aixís com mai havíam sentit recitar fora del *saló de cent* cap composició dels Jochs Florals, sentim tot sovint fins pel carrer recitar trossos de las comédias catalanas y moltas espressions d'ellas s'han fet tant populars que tothom las aplica»⁸. Deu ser veritat perquè «lo nostro teatre» proporcionava a «centenas de famílias lo pa y a molts milers recreació y esbarjo»⁹. Era, no hi ha cap dubte, el teatre popular d'argument, si no sempre xaró i escatològic, sí poc refinat, l'autor del miracle. Dels sainets es passà a obres de més ambició que retingueren la fidelitat, tanta que el seu èxit impulsà el govern a dictar el 15 de gener de 1867 una norma ministerial que obligava que, en totes les obres teatrals, algú hi parlés en castellà. Jaume Collell, prohóm de la literatura com cal, es mostrava segur de la continuïtat del teatre en català «porque el público ha tomado afición a los espectáculos en que figuran personajes de su historia y que hablan su idioma», mentre feia broma amb el personatge a qui correspondria de parlar en castellà, «rabiando de verse en tal lugar en donde no entiende lo que los otros dicen», situació que provocava «escenas cómicas iguales a las que tienen lugar en la plaza Real [...] entre las niñeras y los *militares*»¹⁰.

⁴ Joan CORTADA, «Discurs del M. I. S. President», dins *Jochs Florals*, Barcelona: 1864, p. 16.

⁵ «Jochs Florals de Barcelona», *Calendari Català. 1866*. Barcelona: 1865, p. 75.

⁶ Vítor GEBHARDT, «Memoria», *Jochs Florals. 1865*. Barcelona: 1865, p. 41. També per A. de BOFARULL, a primers del XIX, «la musa catalana [...] no pasó de ser musa callejera, esclava de la bandurria del ciego improvisador». *Estudios, sistem gramatical y crestiomanía de la lengua catalana*. Barcelona: 1881. p. 42.

⁷ Josep SUBIRANA, «Senyor don Francesch Pelayo Briz». *Calendari Català. 1865*. Barcelona: 1864, p. 98.

⁸ LO MESTRE, «Literatura catalana». *Lo Noy de la Mare*, 13-I-1867.

⁹ Josep de LETAMENDI, «Discurs». *Jochs Florals. 1872*. Barcelona: 1872, p. 31.

¹⁰ Jaume COLLELL, «Revista de Barcelona». *Eco de la Montaña*, 25-III-1868, p. 3.

Tornem, però, al començament. A aquestes alçades de començos del segle XXI ningú, amb cara i ulls mínimament infomat, no pot posar en dubte que el català es mantingué durant la major part del segle XIX com a única llengua vehicular de les classes populars. Millor dit, de les classes populars i de molts dels altres estaments. En català es relacionaven, en català llicava la seva vida i en català rebien i transmetien informacions de tota mena, ideològiques incloses. I no podia ser d'altra manera. Segons una nota de primers de segle, el català «se enseña en las escuelas, se imprimeix y se parla, sí que també entre las personas de primera calidad, així en tertúlias com en visitas y congresos»¹¹. «He posat la obra en idioma català pera que'us aprofiteu mes de ella», explicava el rector de Gurb als parroquians en la introducció d'una obra cataquètica¹². L'ultra Tomàs Bou, justificava l'impressió en català de la *Quarta conversa entre Albert y Pasqual*, el 1830, per la necessitat de suplir els llibres apologetics «escrits en idioma que la major part no entenen»¹³. «La clase laboriosa del pueblo catalán [...] no conoce otro lenguaje que el nativo»¹⁴ es constata el 1832, i difícilment podia ser d'altra manera en una societat escassament alfabetitzada i on l'escolarització era en essència utilitària, cosa que vol dir en bona part en català, i amb una molt limitada immigració, més enllà dels militars i dels buròcrates civils. Hi podia haver, malgrat tot, una certa tolerància deturpadora de la llengua: així un sermonari en dos volums es presentava el 1863 com a «escrit en idioma, que si be catalá, no es castis ni pur, sino eliminat dels modismes y fraseologia propia de la llengua, lo que te lo gran ventatge de ferse entender claramente tant dels naturals del país, com dels de les Provincias de España», segons el doctor Josep Claxet, canonge lectoral de Tarragona¹⁵.

El govern n'era conscient el 1874, de la precària castellanització, i establí al reglament del notariat l'obligació dels notaris d'explicar «a los otorgantes y testigos en su dialecto particular la escritura extendida en castellano, si hubiere alguno que no entendiere este idioma»¹⁶. El 1890 encara, la gent de les classes populars, la clientela dels «plats-y-ollas y safreigs» públics, «en sa majoria, quan sab llegir ab prou feynas si arriba a entendre lo més usual del castellà»¹⁷. Una darrera cita, per no fer-me pesat. El 1894, «molts catalans no saben parlar ni entenen lo castellà»¹⁸. La persistència de l'educació en català als volts de 1880, al marge o vulnerant la normativa la testimonia, de manera indirecta, Jaume Collell en afirmar que «en la petita llibreria de les cases de pagés y del menestral vilatjá» hi havia normalment el *Fra Anselm*, la *Regla de la vida* i les *Faules d'Isop*¹⁹, tres llibres d'ensenyança elemental en català que costa de creure hi fossin presents sense un ús escolar previ.

La literatura popular propagandística amb voluntat ideològica sorgí a Catalunya de forma

¹¹ Pep VILA, «L'enquesta Cobequert de Monbret (1806-1812) sobre la llengua dels Països Catalans», *Revista de Catalunya*, 72 (1993), p. 54. I «dels llibres catalans [...] se podria formar una copiosíssima biblioteca», rebla l'anònim comentarista.

¹² Hermenter MARTÍ, *Catecisme de las festas y solemnitats principals de la iglesia*. Barcelona: 1818, p. [2].

¹³ Tomàs BOU, *Quatre conversas entre dos personatges dits Albert y Pasqual*. Barcelona: 1830, p. 179

¹⁴ «Libros», *Diario de Barcelona*, 2-VI-1832, p. 1230-1231.

¹⁵ *Anuari parroquial o sia col·lecció de pláticas parroquials [...] compostas y predicadas a sos feligresos per un párroco del arquebisbat de Tarragona*. Tarragona: 1863, I, p. [1]. I l'autor assegurava haver-los escrit «en la llengua vulgar» per la «notoria utilitat dels fiels», p. [3].

¹⁶ Pere MARCET- Joan SOLÀ, *Història de la lingüística catalana. 1775-1900*. Vic: Eumo, 1998, p. 1116.

¹⁷ Eudald CANIBELL, «La rutina del català escrit». *L'Avens*, 31-VII-1890, p. 190.

¹⁸ Narcís VERDAGUER CALLÍS, «Lo catalanisme y l'administració de justicia». *Lo Somatent*, 14-III-1896.

¹⁹ Jaume COLLELL, *Faules y similis*. Barcelona: Gustavo Gili, 1904, p. 5. Per les edicions del *Fra Anselm*, moltes sense datar, MARCET-SOLÀ, p. 64-70; per les de les *Faules*, id. p. 74-79.

pública durant la Guerra Gran. És ben possible, segur, vaja, que n'existí d'anterior, d'obligada circulació soterrada i de la qual no n'han quedat amb prou feines vestigis²⁰. Amb la Guerra Gran la situació canvià i foren les mateixes autoritats les que n'impulsaren la factura i difusió, malgrat simular-ne la creació espontània per part de versaires del poble. El segon moment d'eufòria es produí amb la guerra del Francès. El baró de Maldà recollia el 1809 al seu dietari l'aparició de «moltes cobles catalanes que han eixit i continuen a eixir» posant de volta i mitja Napoleó²¹, eren «les cobles catalanes patriòtiques [...], que en el dia són estes les corrents cançons en los paisans», anotava de nou al cap de menys d'un mes²². Cal remarcar-ho: eren «moltes», eren «catalanes» i eren «les corrents». Ho dic perquè el mateix baró esmenta les «cobles patriòtiques de Fernando Sorts», en castellà, que cantaven els «escolanets de Montserrat»²³. La majoria d'aquestes cançons, que s'acoblaven a músiques preexistents per facilitar-ne la difusió, eren, doncs, redactades en l'única llengua que la gent podia capir sense cap problema i en la que complien de debò la funció adoctrinadora que les havia generat, en el cantor i en l'oient. Més difícil és saber-ne la ideologia: absolutista, liberal, estrictament patriòtica, patriòtiques? En essència antifranceses, és la resposta més segura, com ho són els poemes del futur agitador liberal Josep Robreño. I algun, anticastellà. Acabada la guerra, amb el restabliment de l'absolutisme, només es pogueren publicar, i encara, textos llagoters en lloança del Borbó de torn. Durant el primer quart de segle el català continuà sent «l'única llengua parlada i, per als que no eren analfabets, l'única escrita per la gran majoria dels habitants del vell Principat», tot i que a partir de 1812 els liberals tendissin «a fer de l'ús públic del castellà i, en el cas de la llengua escrita, també de l'ús privat, una obligació patriòtica»²⁴.

Amb tot, en el Trienni Liberal, hagueren de rectificar. Restablerta la llibertat d'impresca, la publicística ideològica conegué un moment d'important eufòria evidenciada en l'esclat editorial de cançons i romanços. Ramon Arnabat localitzà 17 cançons liberals, dues en català i 15 en castellà. La proporció ve donada perquè mentre les primeres es volien autènticament populars, mentre les segones, editades amb més voluntat de perennitat, eren destinades a l'esplai de l'elit. I moltes ni tan sols això, eren propostes de poetes aficionats per a himnes sense futur. Dels absolutistes el mateix Arnabat en documenta tres cançons en català i dues en castellà²⁵. L'exigüitat de les xifres no permet extreure'n conclusions definitives, perquè d'altra banda els que «iniciaran la publicació de diàlegs i col·loquis seran els liberals», que en mantindrien el monopoli el 1820²⁶. Els d'incidència més exitosa podien generar rèpliques i fins i tot contrarèpliques. Més directe que els diàlegs, que exigien un lector per al seu bon coneixement, fou l'impacte dels sainets de propaganda liberal, redactats en bona part per Josep Robreño, que

²⁰ Alguns exemples a CAHNER, I. Barcelona: 1998, p. 13-38 i 80-87, tots manuscrits o en edicions tardanes.

²¹ Rafael d'AMAT, baró de Maldà, *Calaix de sastre*, VIII. Barcelona: Curial, 1995, p. 212, on en cita el fragment d'una anotació del 21-XI-1809. Exemples dels epítets denigratoris aplicats a Bonaparte, tractant-lo de dimoni, Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha, 1963, p. 1264. Altres notícies, id. 1266 i 1271-1272.

²² AMAT, VIII, p. 220, anotació del 13-XII-1809.

²³ AMAT, VIII, p. 270, anotació del 22-V-1810.

²⁴ CAHNER, III, Barcelona: 2004, p. 416 i 425.

²⁵ Pere ANGUERA, *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries, 1997, p. 58n, on resumeixo informacions subministrades per Ramon Arnabat.

²⁶ Ramon ARNABAT, «Liberals i reialistes en la literatura de canya i cordill durant el Trienni Liberal (1820-1823)». *Literatura, cultura i carlisme*. Barcelona: Columna, 1995. N'esmenta nou, tots en català, i en fa l'anàlisi, p. 54-84.

ell mateix al capdavant d'una companyia d'actors professionals representà amb èxit considerable²⁷. Com reconeixien els publicistes liberals, «el teatro, manejado oportunamente, puede contribuir a arreglar y dirigir el espíritu público», i d'aquí la coneguda proposta de muntar una companyia ambulat²⁸. No foren els únics, els liberals, en valer-se dels instruments parateatralers per a divulgar el seu pensar.

L'èxit de les campanyes de Robreño, amb les breus obres de lleguatge en registre popular, versificació fàcil i expressió combativa, amb lloances als comilitants i insults indissimulats als adversaris, mogueren els darrers a respondre amb les mateixes armes, en constatar que els liberals «han fet la guerra principalment ab papers: estas son las armas dels impios per desmoralisar y descatalisar»²⁹. Un bon exemple de la rèplica reaccionària el forneixen les *Converses entre Albert y Pascual* del dominic Tomàs Bou. Ell mateix ho confessava poc després, «en lo prinsipi del any 1821 al veure com se anaba escampant lo veneno de la impietat [...], mogut sens dupte de una singular inspiració de Déu [...] vas compondre y publicar una conversa [...] per la instrucció del poble»; el resultat, «un escrit tant clar y catalá que podia entendre lo mes ignorant, y escampat per tota la provincia»³⁰. La conversa tingué dues continuacions escrites també a la contra, buscant «la instrucció del poble a fi de que no se deixás enganyar de las aparents rahons dels impios», i només la quarta, escrita set anys més tard, era a favor, no motivada des de fora, sinó escrita per «fer veure als menos instruits [...] quant conforme es a la raho natural la nostra Sta. Religió»³¹. Sovint, les absolutistes, es presenten com a converses entre un capellà bonifaci i docte, sobretot un rector, i un home del poble una mica badoc. L'autor es volia valer del prestigi de la primera autoritat eclesiàstica de la vila entre la gent: sabia llegir, sabia llatí, i era el representant de Déu. Per això, de vegades, els liberals es valgueren dels mateixos personatges, com en les dues converses de Robreño «entre lo bon rector y un seu feligrés» que pretenien «servir de guia per viurer constitucionalment y chistianament»³².

Es tractava d'oferir una propaganda entenedora i econòmica. A l'abast de tothom en els dos sentits: «una instrucció sensilla acomodada a la capacitat dels pobres de talents y ciencias, y al mateix temps pobres de bossa»³³. Calia també que el missatge calés fondo i que fos fàcil de recordar per tal d'aconseguir un efecte continuat, d'aquí que els autors optessin, sempre que podien, per escriure en alguna forma mètrica, «considerant que la major part de la gent gustan mes de ella per mala que sia, que de la prosa (...), que unas mateixas veritats las aprenen y retenen més facilment ab lo vers que ab la prosa»³⁴. El vers, i el to entre sarcàstic i destraler, podia garantir llarga vida als productes com passà amb el teatre de Robreño present encara «a mitjan segle XIX a les cartelleres barcelonines», tot i que el teatre català representés només l'1% del representat³⁵, fet que explica l'edició de la seva obra més o menys, més aviat menys, completa el 1855.

²⁷ Per les obres de Robreño, vegeu Pere ANGUERA, «Estudi introductorio», a J. ROBRENYO, *Teatre català*, I. Tarragona: Arola, 2004, p. 9-36.

²⁸ B. C., *Diario de Barcelona*, 28-XI-1822.

²⁹ BOU, p. 81

³⁰ BOU, p. [3-4].

³¹ BOU, p. [3 i 10].

³² Josep ROBREÑO, *Obras poeticas*. Barcelona: 1855, p. 327.

³³ BOU, p. 180. Idea semblant per la possibilitats de compra, id. p. 179.

³⁴ BOU, p. 78. Id. p. 80, era la seva «una grosera, pero clara poesia, acomodada a la capacitat dels menos instruits».

³⁵ Carme MORELL, «Ideologies en el teatre català del Sexenni Democràtic i de la guerra civil (1868-876)», a *Literatura, cultura i carlisme*. Barcelona: Columna, 1995, p. 155.

Els propulsors de la literatura culta, els que escarnien la popular presentada al públic en minsos suports, acabaren per aconseguir desterrar, amb l'aliança de l'esperit diglòssic, el català dels seus reductes editorials més baixos que eren també els més vius. He recordat el testimoni de Cortada, que el 1866 denunciava els versots de les auques, un testimoni que és l'altra cara dels laments que una dotzena d'anys més tard formulava Gaietà Vidal. A l'estiu no hi havia pagès que no gastés «quatre cuartos en ventalls», ni «pasejeta que no compri un bano», ara ja amb el text en castellà. Vidal suggeria aprofitar els ventalls per imprimir-hi, en un segon canvi de valoració, la «riquíssima y preciosa literatura popular», sobretot les cançons acompanyades per la notació musical, mentre «en las capsas de mistos, en las aucas de rodolins» es podria divulgar la història i la literatura catalanes. Vidal reconeixia indirectament els errors dels sectors culturals dirigents en lamentar el temps perdut en no haver ofert encara al poble «calendaris o almanachs» amb textos divulgatius³⁶.

Vista la situació lingüística és lògic l'èxit de la literatura popular en català des de ben antic. Ja el 1797, en passar per Barcelona, l'alemany C. A. Fischer constatava que hi eren escrits «una colla de sainets»³⁷. Perquè eren aquells poemes o aquelles proses o aquells sainets, poc concordes amb el benpensar, els que triomfaven i es llegien o s'escoltaven o s'anaven a aplaudir. La situació és mantingué força anys. Així a Reus, entre 1865 i 1868 es representaren una cinquantena de peces catalanes als Jardins d'Euterpe³⁸. Com s'explica sense aquesta bona collida que en poc més de quinze dies, l'abril de 1866, s'exhaurissin els 4.000 exemplars de les dues primeres edicions de *Les joies de la Roser*, que ja no era una Gatada, de Frederic Soler? Com s'explica l'èxit de distribució i venda el 1865 d'*Un Tros de Paper*, llegit a Vic per Jacint Verdaguer i a Valls pel tàndem format per Narcís Oller i Josep Yxart, per exemple, i que aconseguí fer fins a tres edicions d'algun dels números³⁹? Com s'expliquen les «dos ediciones de 12.000 ejemplares cada una» de la *Guía catálech*⁴⁰ de Lo Niu Guerrer? Amb tot, al llarg del XIX aquesta cultura patí un canvi radical; si a l'entrar al segle eren molt comptades les excepcions en castellà, en acabar-lo la situació havia canviat força. Com constatava E. Canibell, «a ciutat y per las vilas las cansons del dia son castellanass»⁴¹.

L'ús del català es mantingué durant la primera meitat del XIX com a vehicle imprescindible de transmissió i comunió ideològica. Sobretot en aquells textos que es pretenien d'una incidència ràpida i eficaç, que estalviessin la necessitat de recórrer a intermediaris. És, per exemple, el cas de les cançons, millor dit dels himnes, que buscaven crear vincles de complicitat, fos quin fos l'idioma que l'autor de la lletra emprava per a altres textos de més supòsit o ambició. Català és el *Xirivít*, l'himne dels centralistes revoltats el 1843, d'autor anònim; com en català és *La campana*, d'Abdó Terradas, el primer himne de voluntat revolucionària i republicana, escrit poc abans de la divulgació de l'altre. Les proclames es podien escriure en una o altra llengua, perquè eren de caducitat anunciada i sempre hi havia a mà algú o altre que en podia traduir els continguts o la

³⁶ Gaietà VIDAL, «D'alguns medis pera fomentar la literatura catalana», *Calendari Català*. 1879. Barcelona: 1878, p. 40-42.

³⁷ Citat a Modest PRATS, «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi», dins *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 1995, p. 27.

³⁸ Pere ANGUERA, «Entre la reacció i la revolució». *Història general de Reus*, III. Reus: Ajuntament de Reus, 2003, p. 188.

³⁹ ANGUERA, *El català*, p. 142-143. També la literatura culta homologada obtingué alguns èxits com *Los trovadors nous*: Francesc Pelagi BRIZ, «Recorts», *La Il·lustració Catalana*, 15-III-1884, p. 67-70.

⁴⁰ Francisco Maria TUBINO, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Madrid: 1880, p. 498.

⁴¹ CANIBELL, «La rutina», p. 158.

frases més llampants o trascendents.

És ben cert: les autoritats, civils, eclesiàstiques i militars, es valien del castellà als bans; però sovint en publicaven una doble versió o més ocasionalment empraven només el català, tot i que les municipals optaven moltes vegades pel català. En un moment de castellanització burocràtica força notable i també de notable castellanització de la voluntat social de figurar com el 1859 tenim dos exemples magnífics de com l'ús de la llengua pròpia anava íntimament lligada a la voluntat de connectar amb el públic, amb tot el públic. El popular de les funcions de patacada i el més menestral i burgès de la barrila masculina. Ambdós exemples sorgeixen a remolc de la guerra d'Àfrica, un de la voluntat propagandística institucional, l'altre de la burla paròdica. A popularitzar el conflicte i la recluta de voluntaris anà destinada la sèrie de quatre sainets de J. A. Ferrer Fernández iniciada amb *A l'Àfrica minyons!*, tan aplaudida pels coetanis, adreçada sobretot als sectors més pobres de l'escala social per esperonar-los a apuntar-se a fer de carn de canó. La rèplica no es féu esperar i en cercles més restringits triomfà Frederic Soler, encara camuflat com a Serafí Pitarra, amb *La botifarra de la llibertat* i els seus derivats. Encara en plena eufòria revolucionària, el 1868, sorgí a Reus i sempre en català un petit esclat de textos breus més o menys teatrals provocats per la promulgació per la Junta Revolucionària municipal del matrimoni civil, abans de la seva aprovació per les Corts; uns com el de Joaquim Bartrina a favor, d'altres, d'autoria dubtosa, en contra⁴².

Al costat del teatre, com a mínim el darrer quart, triomfà una rica, ben difosa i mal estudiada literatura popular avançada, de quiosc podríem dir ara, en català. Em costa de donar-ne exemples concrets més enllà dels molt divulgats setmanaris republicans *L'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gràcia*. Que aquesta publicística, en bona part perduda, gaudia de bona acollida ho manifesta el recel tenyit d'enveja dels seus oponents. El 1879 era, ni més ni menys, Josep Torras i Bages, el futur autor de *La tradició catalana*, el qui es veia forçat a justificar la publicació d'un devocionari en català. Constatava l'ús pioner del català pels propagandistes progressistes i la predilecció popular per la literatura que hi era escrita: «m'ha mogut a estampar aquestes quatre planes l'exemple que tenim cada dia de veure que els qui volen escampar les seves idees polítiques, i a voltes impies, i anar-les infiltrant en el poble, o els qui volen fer-se populars en la literatura profana, del llenguatge català es valen»⁴³. Els pioners en l'ús del català eren, doncs, els altres, les esquerres si es vol dir-ho a la moderna, els menjacapellans. El testimoni de Torras i Bages sembla irrefutable per constatar-ne, contra els tòpics posteriors, la predilecció per la literatura en la pròpia llengua i pel seu ús polític. Torras no és l'únic testimoni de la bona recepció d'aquesta literatura progressista i anticlerical. Jaume Collell, el 1893, es lamentava de com «lo poble se maleja llegint amb fruïció periòdics escrits en català»⁴⁴. El verb «malejar» no deixa opció al dubte de per on anaven les predileccions de «lo poble», periòdics per donar idea de la continuïtat, més enllà de l'espòrica lectura d'un romanço. És clar que entre una novena i *L'Esquella*, posem per cas, la tria era fàcil. Del mateix parer, i sense portar sotana, era Joaquim Rubió i Ors, el patriarca, en denunciar els que utilitzaven el català dirigint-se a pagesos i menestrals «pera ensenyarlos que la felicitat es filla del or y l'or de la forsa, pera sembrar en llurs cors envejas congriadoras d'odis, pera escarnir tot lo que hi ha en lo cel de més sant [...] y per fi,

⁴² Pere ANGUERA, *La burguesia reformista*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1980, p. 185-196; id. 199-200, pel full *Credo polítich*, paròdia antireligiosa i antimonàrquica de diverses oracions tradicionals, com la que comença «Deu te salve Junta Revolucionaria, mare del poble».

⁴³ Josep TORRAS i BAGES, *Mes del sagrat cor de Jesús*. Cito per l'edició normalitzada: Barcelona: 1919, p. 9.

⁴⁴ Citat a Joan REQUESENS, ed., *Jaume Collell i la llengua catalana*. Vic: Eumo, 1994, p. 106.

per tancar als qui's diuhent desheretats de la fortuna las portas del paradís»⁴⁵. Del «paradís», perquè ja tenien tancades i ben barrades les del viure amb dignitat a la terra.

Tanmateix algun canal de comunicació hi havia entre les dues corrents literàries que obria la possibilitat que la literatura culta, un moment o altre, pogués esdevenir popular. Joaquim Riera Bertran, republicà i jocfloralista, explicava satisfet el 1870 una experiència a pagès. Mesos abans dels Jocs Florals, devia ser per tant per l'estiu-tardor de 1869, «una diada plujosa», una «sentada de pagesalla», on hi havia «homens cabells-blancs» i «joves», l'escoltà embadalida mentre els llegia «certas rondallas, algunas premiadas per anteriors Consistoris». Repetí l'experiència dos dies més, cada vegada amb «nou y major augment d'auditori»⁴⁶.

He posat èmfasi en la producció catalana. Hi ha, però, una qüestió a la qual en l'estat actual dels nostres coneixements, dels meus si més no, no sé donar resposta. Si hi ha un crescendo de romanços i auques, de sainets i paròdies teatrals en català, fins i tot, a mesura que passen els anys, de la premsa, com és que es negligeix la narrativa de consum immediat? Sempre m'han cridat l'atenció les enigmàtiques paraules d'Antoni de Bofarull en deixar constància el 1846 que «razones de que lloro» el forçaren a redactar i publicar les *Hazañas y recuerdos de los catalanes* en castellà⁴⁷. Qui o què fou allò que el forçà a canviar d'idioma ja que, confessa, «en un principio tuve esperanza y hasta pensé escribir en mi idioma natal»? No en dona cap clarícia. Era una imposició de l'editor temerós d'enganxar-se els dits davant el refús del públic burgès a un llibre modern en català, per la denunciada «aversió a las producciones catalanas»⁴⁸? Fou la censura exercida d'una o altra manera per les autoritats governatives? No ho sé, però és evident que la comoditat expositiva dels autors (el mateix Bofarull constata tot seguit que redactà l'obra en «castellano, que tal vez no sé bastante aún», i no cal que ho digui que prou ho nota el lector) i sovint la versemblança exigien una redacció en català. *La Esplana. Escenas trágicas de 1828* sobre la repressió a Barcelona del comte d'Espanya d'Ambdó Terradas publicada el 1835 o *El poeta y el banquero*, de Pere Mata, del 1842, sobre les bullangues de la dècada anterior reclamaven a crits per a millor descriure les emocions i les actuacions dels protagonistes una redacció catalana, que sovint hi és latent sota una traducció literal, en tractar-se d'unes obres amb voluntat d'incidència àmplia i immediata. Però s'editaren en castellà de la mateixa manera que s'hi imprimiren la llarga tirallonga de volums d'informació immediata sobre els incidents polítics o les biografies dels herois del dia, el que ara en diríem oportunistes cròniques d'actualitat. Ho foren, les de la guerra dels Set Anys o les del Sexenni Revolucionari, i em penso que sense cap excepció. O ben poques i encara tardanes com *La guerra*, de 1877, de Josep d'Argullol ambientada a la tercera carlinada.

El misteri serà per sempre quina hauria estat en igualtat de condicions la llengua escollida pels lectors. Per tots els lectors, però en particular pels de les classes populars. Tenim poques pistes que en facilitin una resposta documentada, però alguna n'hi ha. El 1866, Josep Pin i Soler s'arriscà a publicar a un diari tarragoní, malgrat l'escepticisme del propietari a «qui semblava

⁴⁵ Joaquim RUBIÓ, «Discurs», *Jochs Florals. 1890*. Barcelona: 1890, p. 57-60, que aprofita també per lamentar la substitució a les cases treballadores de les cançons tradicionals «pels cants corruptors de la moderna sarzuela».

⁴⁶ Joaquim RIERA BERTRAN, «Discurs», *Jochs Florals. 1870*. Barcelona: 1870, p. 236. Per la divulgació distorsionada, cosa que n'indica la popularitat, del poema de Pere Mata, «Lo vot complert», ANGUERA, *El català*, p. 148n.

⁴⁷ Antoni de BOFARULL, *Hazañas y recuerdos de los catalanes*. Barcelona: 1846, p. V.

⁴⁸ *Lo Verdader Català*, 1843, citat per Josep M. de CASACUBERTA, «Lo Verdader Català», *primer òrgan periodístic de la Renaixença*. Barcelona: Barcino, 1956, p. 102. Cites coincidents sobre el rebuig social a la literatura en català el 1843, p. 135

impossible que hi hagués gent de tan mal gust per a escriure i llegir en català», unes notes de costums. L'èxit fou esclatant i les curtes narracions es llegiren «per les barberies del port i redossos del varedero, qui sap les vegades»⁴⁹. Convé afegir que el propietari del diari era Pere Anton Torres Jordi, que no tardaria gaire a pujar al carro de la Renaixença, de la culta, és clar, amb teatre més aviat costumista. A mig camí entre l'oferta popular, pel to d'almanac, i el culte, pel de les col·laboracions, se situa el *Calendari Català*, impulsat per Francesc Pelai Briz, que en poc temps esdevingué «tan popular que per tot Catalunya corra»⁵⁰.

He deixat per al final la literatura eclesiàstica d'explícita voluntat de consum massiu. Prescindint dels catecismes, per pertànyer més que a la literatura popular, a la pedagògica, hi ha un ampli repertori de publicacions de contingut religiós, que es podria començar en els goigs del patró del poble i que acabaria amb els diversos volumets apologetics, que eren tant literatura d'ambició popular, en el sentit si més no de buscar un ampli coixí de lectors, com les novel·letes del Bertoldo pensades per a ser llegides sota la parra a l'estiu o vora el foc de la llar al bo de l'hivern. La publicística de component apostòlic vuitcentista és tan extensa i variada com gens llegida avui. Els missioners formats al convent d'Esornalbou, per exemple, divulgaren arreu de Catalunya els cançoners, *Amoroses veus*, d'equívoca referència bibliogràfica en compartir tots el mateix títol malgrat el contingut divers. Després seguiren els èxits editorials de Claret i els seus epígons. No eren els únics, ja que la competència, els protestants, el 1870 montaven parades en diversos pobles per a vendre-hi opuscles «alguno de ellos escrito en catalán para que el error penetre más fácilmente»⁵¹. L'«error» m'és ben bé igual, però vull remarcar la convicció de la major facilitat en la difusió de l'ideari. Aquí ens interessa la llengua emprada. L'oral i l'escripta. No la salvació eterna.

El 1867 un frare anònim admetia haver «predicat en castellá quant me ha estat precís», però això sí, «predicant a catalans sempre he cregut que era convenient donar la preferència a la nostra per fer millor entendre als oyents las instrucciones»⁵². Per la propaganda escrita, la lectura tradicional parla de la fidelitat eclesiàstica al català; les dades editorials ho posen en quarantena. Hi hagué una primera etapa, que s'estén des de primers de segle fins a la dècada de 1840 on impera una progressiva defecció lingüística i goigs, cançons i novenes es tradueixen al castellà o s'hi redacten de bell nou, sobretot a les ciutats, però també als pobles, en paral·lel a la difusió creixent de la moda de predicar-hi els sermons. El retorn al català s'inicià els primers anys de la Restauració en constatar la impossibilitat per a comprendre l'espanyol de la majoria dels fidels, que acabaven repetint o cantant de manera mecànica les frases cada cop més deturpades, per la necessitat de combatre millor i de manera més efectiva les per ells idees dissolvents i per la creixent influència de la Renaixença⁵³.

⁴⁹ Josep PIN SOLER, *Calaix de sastre*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992, p. 22.

⁵⁰ «Novas», *Lo Gay Saber*, 1-IX-1868.

⁵¹ *El Tarraconense*, 3-VIII-1870.

⁵² M[olt] R[everent] P[are] L[ecto]r Fra J. M. C. C., *Colecció de sermons morals predicats en diferents punts de Catalunya*. Barcelona: 1867, p. 6

⁵³ Vegeu-ne els exemples i les notes a Pere ANGUERA, «Notes sobre els usos del català al segle XIX», recollit ara a *De les lletres i les arts*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2005, p. 63-64.